Mahajanga 2013-02-06

Projektplan för projektet St Olofsholm
Hellvi socken, Gotland

Bakgrund

Undertecknad håller sedan ca 25 år tillbaka arkeologiska sommarkurser i samarbete med Folkhögskolan på Gotland. Under en följd av år har vi, som ett led i undertecknads forskningsprojekt ”Den gotländska gården”, undersökt ett antal gårdsmiljöer från företrädesvis yngre järnålder-tidig medeltid. Projektets fältdel är nu avslutad och en bearbetning av underlagsmaterialet pågår just nu, med målet att publicera en monografi om den gotländska gårdens historia inom något år.

Med början under 2013 och under 2, maximalt 3 år, planerar vi för ett nytt forskningsprojekt, med arkeologiska undersökningar i samarbete med Folkhögskolan på Gotland. Projektet handlar om St Olaf och den första kristna tiden på Gotland, med fysisk knytning till St Olofsholm i Hellvi socken. Enligt Gutasagan var det vid Akergarn, dvs nuvarande St Olofsholm, som kung Olaf kom och byggde där en kyrka 1029.

Man kan förmoda att om detta stämmer fanns det redan en hamn på platsen, sannolikt också någon form av verksamhet. Fyndet av ett vackert svärd med datering till 900-talet (?), enligt uppgift påträffat på St Olofsholm i början av 1800-talet, indikerar denna äldre historia. I samband med militär aktivitet under 1940-talet påträffades en fingerring av silver från medeltid (ca 1200) tillsammans med ben, vilket möjligen antyder att det rör sig om en grav (bilden till vänster).

Detalj av svärd från vikingatiden. Enligt uppgift funnet vid S:t Olofsholm, sannolikt i början av 1800-talet. I privat ägo. Gotlands Fornsal. Foto: R Hejdström.

Utöver dessa fynd finns i Gotlands Museums digitala register noteringar om en handfull föremål enligt uppgift knutna till St Olofsholm. Det rör sig inledningsvis om *medeltida taktegel*, påträffat på stranden rakt söder om kapellet (C8675). Om det hör till kyrkan är oklart. Ett spanskt mynt för Filip III (1598-1621) är funnet vid dykning i hamnen. Möjligen rör det sig enligt anteckningarna om ett falskmynt. Det kommer enligt uppgifterna i registret från ett sjunket skepp (C10266).

Vidare är ett hänge av järn i form av 6-uddig blomma, ca 5 cm stort, funnet på St Olofsholm 1964 och inlämnat till museet via Tore Källberg museet (C10708). Troligen är det medeltida. Av lite udda karaktär är en ölflaska från Lübeck. Den är av grönt glas. På ena sidan en ryttare, på andra ”Holstein Brauerie”. Höjden är 26 cm. Flaskan är påträffad vid inloppet till St Olofsholms hamn. Enligt uppgift i international Braurier, är flaskan ca 50 år gammal.

Utöver dessa fynd, är spåren och lämningarna av den tidiga historien få och oklara. Från 1200-tal och framåt känner vi till platsen väl, inte minst genom Sven-Erik Pernlers och andras arbete och

beskrivning av de tidigaste uppgifterna ur olika medeltida källor. Vad som framför allt framgår är den koppling som finns mellan kapellet på St Olofsholm och Solberga kloster i Visby[1].

Trots platsens centrala betydelse har det aldrig genomförts några regelrätta arkeologiska undersökningar på platsen. Vi vet med andra ord mycket lite om förekomsten av andra anläggningar på holmen, liksom även verksamhetens initiala skede. Holmen har dock varit utsatt för sentida ingrepp i tämligen omfattande skala, inte minst genom militär verksamhet, men också under stenbrytningsperioden.

Projektets syfte och genomförande

Projektet St Olofsholm syftar till att belysa historien om Akergarn (St Olofsholm) och dess tidsmässiga koppling till ett tänkt besök av St Olaf (den norske kungen Olaf Haraldsson, 995-1030 som stupade i slaget vid Stiklastad). Syftet är även att belysa platsens historia över tid och dess koppling till Solberga klostret, som vi vet var mottagare av en stor del av offermynten vid Akergarn.

Undersökningarna kommer att ske som fältkurser för arkeologistuderande vid Folkhögskolan i Fårösunds sommarkurser och pågå under perioden 1 juli till 26 juli. Efter undersökning återställs landskapet och fornlämningarna. Berörd markägare, Föreningen Gotlands Fornvänner, är vidtalade och kommer att samarbete inom ramen för projektet.

De fornlämningar som är, eller kan bli berörda under projektets första år är RAÄ Hellvi 60:1-2 samt RAÄ 62:2 (se karta i bilagan om fornlämningar i området). Den senare fornlämningen är sannolikt felutmärkt (fel väderstreck i fynduppgifterna), skall sannolikt var nordväst om kapellet och fyndplatsen utgör troligen gravar som förstörts i samband med militär verksamhet på holmen.

Konkret innebär projektet att under den första sommaren koncentrera undersökningarna till själva kyrkan, genom att undersöka framför allt den östra delen av kyrkan och omgivningarna. Det andra året innebär att få ett grepp om eventuell förekomst av gravar på St Olofsholm som dels kan knytas till kyrkan och medeltid, dels om det även finns äldre gravar från vikingatid och en förkristen situation. Av betydelse är även att försöka få ett grepp om var den tidens hamn kan ha legat, om det är i vadet väster om holmen, eller om det är i norra delen, där hamnen finns under historisk tid.

Resultaten från undersökningarna kommer att presenteras i en rapport under loppet av 2013.

Samarbete och levandegörande

Projektet genomförs i direkt samarbete med Hellvi hembygdsförening, som finner projektet ytterst intressant. Vid en av Gotlands museum eventuellt utförd arkeologisk undersökning under kommande sommar av Solberga klosterruin, har vi öppnat upp för en gemensam presentation av historien kring dessa två platser som så intimt hör samman. Vi kommer även att samarbeta med Gotlands museum i presentationen av resultaten från våra undersökningar på St Olofsholm.

Diskussioner pågår även om samarbete med ett marinarkeologiskt projekt som rör ett par områden med kapell på Gotland, under ledning av C.H.A.B.

Fyndstrategi

Allt material som påträffas kommer att registreras i en fynddatabas. Massmaterial som bränd lera, matben, järnskrot, flinta och kol redovisas i gram per m^2. Bränd lera och järnskrot (fragment av obestämbara föremål) och flinta kommer att återdeponeras (sampel kommer att sparas) efter statistisk

[1] Pernler, S-O. S:t Olof på Gotland 1029-1979.

genomgång. Keramik och föremål i övrigt kommer att tas om hand, bearbetas och registreras och lämnas in till museerna efter fyndfördelning. Föremål i behov av konservering kommer att konserveras på vår bekostnad vid Stiftelsen för Föremålsvård i Kiruna. Föremålen kommer att förvaras hos Arendus i särskilt avsedda lokaler inför beslut om slutlig placering.

Administrativa uppgifter
Undersökare: Arendus AB
Vår beteckning: Projekt St Olofsholm
Ansvarig chef: Doc. Dan Carlsson
Projektledare: Dan Carlsson
Fältpersonal: Docent Dan Carlsson, Fil. Mag Amanda Kern, Fil.mag. Olle Hoffman

Doc. Dan Carlsson
Arendus
Färjeleden 5
621 58 Visby
Email: dan.carlsson@arendus.se

Bilaga: Sammanställning av fornminnen och lösfynd

Fornlämningar St Olofsholm, Hellvi socken

RAÄ 60:1. Kyrkoruin, 30x18 meter (Ö-V). Övertorvad. Vallarna är 3-5 meter breda och 0 ,2-0,7 meter höga. I Ö delen en förhöjning 8x4 meter (N-S) och ca 1 meter hög. I NV gaveln en 4 meter lång och 0,4 meter hög kallmur av hällar. I västra delen är påbyggd ett tvåvånings bostadshus ca 13x8 meter (N-S) och ca 6 meter högt. På båda långsidorna är flacka urgrävningar i vallen, 5-7 meter stora. N om NÖ-delen av N långsidan är: 2) En platå, 9x9 meter och 0,5 meter hög. Övertorvad ojämn yta. Bevakas! (Triangelpunkt i N-kanten) Ca 5 meter Ö om ruinen är ett betongvärn. 30 meter NÖ om ruinen är: 3) Ett träkors, ca 6 meter högt. Ca 50 meter N om ruinen är en väderkvarn. 4) På en stentavla 1,5x1 meter uppsatt ovanför en dörröppning på husets V

hhhlångsida är inristat:"KONUNG OLOF DEN HELIGE FRÅN NORRIGE BYGGDE KYRKAN ÅR 1029 EGAREN TI LL S OLOFSHOLM RESTE DENNA STEN ÅR 1844"
Litteratur: Hilfelings Journal 1796 s 127.
Ekedahls reseberättelse. Brev till Witterhetsakademin daterat 9/10 1835
Säve 1851.
Art: Gotlänningen 7/11 1908.

RAÄ 61:1. Rauk, 2-4 meter hög, har i S delen 1 meter ovanför markytan en planyta 1,5 x1,5 meter. Norr därom en 1-1,5 meter hög del som gör att då man står på den plana ytan och är vänd mot norr så ser det ut för en betraktare från norr som om man stod i en predikstol.

RAÄ 62:1-2.1) Rauk, 5x4 meter (N-S) och 1,5 meter hög. I ÖSÖ kanten är en naturlig vittrad håla, 0,3x0,3 meter (NNV-SSÖ) och ca 0,1 meter djup. Vattenfylld. I närheten av nr 1 och "sydvest om kapellruin" är 2) Fyndplats för klacken till en medeltida fingerring samt benrester. ATA Inv. nr. 23196

RAÄ 159:1-4. 1) Kalkugn, 6-sidig, ca 10 meter i diameter, och 5-7 meter hög. Murad av kalkhällar, 0,3-0,8 meter stora. Ugnsväggarna är 0,8-1,5 meter tjocka. Inre diameter 6-7 meter. Öppning i Ö, ca 1 meter stor, takvalv. Ugnsväggarna delvis raserad. På botten nedrasad sten. Ruinen omges av ett bräm av nedrasad sten och ljusgrå jord. Cirka tio lövträd. 4) Norr därom är en mordhög och en liten grundlämning, från vilken utgår en järnvägsbank i SV riktning . I dennas SV del är en grund och ett par fickor. 30-100 meter ÖNÖ är rester av utskeppningshamn. På spridda ställen V och SV om kalkugnen syns spår av en nu raserad järnvägsbank som ledde till stenbrottet. De två byggnaderna ca 100 meter V om kalkugnen har f n använts som kalklador. 30-100 m ÖNÖ om nr 1 är 2) Hamnplats, nu med ca 90 meter L (Ö-V) kaj med stenskoning och f d järnvägsbank. Karl Granlund, S:t Olofsholm, uppger att man vid rivningen av lokstallet påträffade mycket svartek och en ankardel. Se nr 3. Ca 45 m V om nr 1 är trolig plats för 3) Borttaget lokstall, vid vars avlägsnande fynd enl nr 2 gjordes.
Litteratur: Munthe, H. 1945. Om kalkindustrien på Gotland, s 46, nr 1.
E Nylén i skrivelse till Raä, dnr 4870/57. ATA.
G. Svahnström i skrivelse till KMKb, d nr 1585/63 ATA.

RAÄ 275. S:T OLOFSHOLM HAMN DELVIS MUDDRAT

RAÄ 276. Fartygs/båtlänning

RAÄ 280. Trävrak

Sm. 23196

1 ~~2~~

GOTLANDS FORNSAL
VISBY

FÖREDRAGEN FÖR RIKSANTIKVARIEN den 21. 12. 1943
Beslut: Till Svahnström ang. unders. Rem. f. M ang. inlösen.

D.nr. 4639 13 DEC. 1943

Statens Historiska Museum
med avdeln.
föredr. för museidirektören
den 21/3 1944
Beslut: Enligt förslag
10:-
Tillfred.

Statens Historiska Museum
med avdeln.
föredr. för museidirektören
den 11/4 1944
Beslut: Till Steenberger

B

Till Riksantikvarien.

Genom Riksantikvariens ombud i Hellvi socken, Gotland, har till Gotlands fornsal insänts klacken till en medeltida fingerring av silver. Föremålet överlämnas härmed med hembjudan till inlösen. Det har påträffats vid schaktningsarbeten å S:t Olofsholm i Hellvi " ett stycke sydvest om kapellruinen" och uppges ha legat 2 - 3 dm djupt under markytan. På fyndplatsen lära ha iakttagits benrester, vilka möjligen kunna härröra från människa. Finnare är civilvärnpliktige Erik Videll, som f. n. arbetar på S:t Olofsholm. Hr Videll kommer inom kort att hemförlovas, varför i korrespondens med honom hans privatadress lämpligen bör användas : Sturevägen 5, H e s s e l b y v i l l a s t a d.

Enligt vad Riksantikvariens ombud i Hellvi, postmästare Carl Franzén, meddelat komma vidare arbeten ej att ske på den plats, där fyndet gjorts. Franzén har utmärkt platsen, vilken bör undersökas så snart lämpligt tillfälle härför erbjuder sig. Jag anhåller att Riksantikvarien måtte uppdraga åt amanuensen Gunnar Svahnström i Visby att företaga sådan undersökning.

Hittaren av föremålet har till hr Franzén uttryckt en önskan att återfå det. För den händelse beslut fattas om dess inlösen, torde i skrivelsen härom till Videll denne göras uppmärksam på skyldigheten enligt lag att hembjuda till staten för inlösen i jorden funna föremål av ädelmetall.

Stockholm den 12 december 1943

Martin Steenberger

Fynd från S:t Olofsholm enligt Gotlands museum

Sökning efter **S:t Olofsholm** gav 5 svar:
INDEXNR: 17361
INVENTNR: C8675:
SAKORD: TAKTEGEL, FRAGMENT
SPEC_BEN:
BESKRIVNING: MEDELTIDA, FRAGMENT AV 3 PANNOR, JÄMTE I VINGE ? L. RESP. 21,5, 22,21 CM. FRÅN S:T OLOFSHOLM, HELLVI. TILLVARATAGNA PÅ STRANDVALLEN, RÄTT SÖDER OM KAPELLET PÅ S:T OLOFSHOLM.
FÖRV_DAT: 1936

****
INDEXNR: 24623
INVENTNR: C10266:
SAKORD: MYNT,FRAGMENT
SPEC_BEN:
BESKRIVNING: SPANSKT. FILIP III,(1598-1621) MÖJLIGEN FALSKMYNT. FRÅN S:T OLOFSHOLM, HELLVI. FUNNET VID DYKNING I HAMNEN. KOMMER FRÅN ETT SJUNKET FARTYG.
FÖRV_DAT: 1963

****
INDEXNR: 26531
INVENTNR: C10708:
SAKORD: HÄNGE
SPEC_BEN:
BESKRIVNING: AV JÄRN, I FORM AV 6-UDDIG BLOMMA. TEN FÖR UPPHÄNGNING. BLOMMANS DIAM. 5 CM. FÖREMÅLETS STÖRSTA UTBREDNING 7,5 CM. FRÅN S:T OLOFSHOLM I HELLVI PÅ GOTLAND. PÅTRÄFFAD 1964, ANONYM GIVARE. (INLÄMNAD GENOM TORE-KÄLLBERG MUSEÉT).
FÖRV_DAT: 1972

****
INDEXNR: 27250
INVENTNR: C10853:
SAKORD: ÖLFLASKA
SPEC_BEN:
BESKRIVNING: AV GRÖNT GLAS. PÅ ENA SIDAN RYTTARE, PÅ DEN ANDRA "HOLSTEN BRAUERIE" HÖJD 26 CM. PÅTRÄFFAD VID INLOPPET TILL S:T OLOFSHOLMS HAMN. ENLIGT UPPGIFT INT. BRAUERIER, DETNOLD, WESTFALEN, CIRKA 50 ÅR GAMMAL, FRÅN LÜBECK. (FOTO XVII: 524 - 25).